

Отже, у химерних романах Є.П. Гуцала виразно простежується відлуння бурлескно-травестійних традицій «Енеїди» І.П. Котляревського. Жанрова специфіка цих двох перлин української літератури у мовностильовому плані – це передусім орієнтація на усне розмовне мовлення, настанова на «простонародність», використання лексико-фразеологічного багатства української мови узуального та оказіонального характеру. Унісонність художньої манери І.П. Котляревського і Є.П. Гуцала проявляється і у використанні значного обсягу синонімічних ресурсів української мови. Новаторство Є.П. Гуцала полягає в тому, що він не відкидає, а орієнтується на класичні дискурси, збагачуючи національну літературу естетично й інтелектуально.

Подальші дослідження цієї проблеми можуть стосуватися вивчення авторських мовних видозмін та новоутворень на реалізацію жанрової специфіки аналізованих творів.

Література

Алефіренко 1990: Алефіренко, М.Ф. Лексико-фразеологічні засоби художньо-образної системи поеми І.П. Котляревського «Енеїда» [Текст] / М.Ф. Алефіренко // Творчість Івана Котляревського в контексті сучасної філології. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 61 – 81.

Давиденко 1992: Давиденко, Л.Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 – К., 1992. – 19с.

Коломієць 2003: Коломієць, О.М. Фразеологічні синоніми в системі образно-зображувальних засобів мови Є.П. Гуцала [Текст] / О.М. Коломієць // Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах. – Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (26 – 28 березня 2003 р.). – Дніпропетровськ: Економіка, 2003. – С. 227 – 228.

Кравченко 1988: Кравченко, А.Є. Художня умовність в українській радянській [Текст] / А.Є. Кравченко. – К.: Наук. думка, 1988 – 126 с.

Лисиченко 1990: Лисиченко, Л.А. Семантична структура синонімічного ряду в «Енеїді» І.П. Котляревського [Текст] / Л.А. Лисиченко // Творчість Івана Котляревського в контексті сучасної філології. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 81 – 96.

Павлишин 1997: Павлишин, Марко. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті [Текст] / Марко Павлишин. – К.: Час, 1997. – С.71 – 97.

Пилинський 1988: Пилинський, М.М. Із спостережень над мовою і стилем «Енеїди» І. Котляревського. [Текст] / М.М. Пилинський // Мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 25 – 29.

Чайковська 2006: Чайковська, В.Т. Українська химерна проза: історія народження терміна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu>.

Умовні скорочення

П.ч.: Гуцало Є. Позичений чоловік [Текст] // Гуцало Євген. Твори в п'яти томах. – К.: Дніпро, 1997. – Т. 3. – С. 147 – 460.

П.ж.ф.: Гуцало Є. Приватне життя феномена [Текст] // Гуцало Євген. Твори в п'яти томах. – К.: Дніпро, 1997. – Т. 4. – С. 5 – 394.

В статье рассмотрено унисонность язычно-стилевых особенностей бурлескно-травестийной поэмы И.П. Котляревского «Энеида» и причудливой трилогии Е.П. Гуцала.

Ключевые слова: причудливая проза, фразеологическая единица, фразеологические синонимы, бурлеск, травестия.

The article examines unisonist' of lingual and stylish features in the poem «Aeneid» written by I.P. Kotlyarevskiy and whimsical trilogy, written by J.P. Gucalo.

Keywords: whimsical prose, phraseology unit, phraseology synonyms, burlesk, travesty.

Надійшла до редакції 28 вересня 2010 року.

Мирослава Венгриянок

ББК 81.411.1

УДК 811.161.2'42

ТИПОЛОГІЯ ВНУТРІШНЬОГО АДРЕСАТА У ПРОЗОВОМУ ТЕКСТІ

Проаналізовано різноаспектні підходи до вивчення питання «типологія адресата в художньому тексті»; виокремлено типи внутрішнього адресата у прозовому тексті: внутрішній адресат, актуалізований у наративі, та внутрішній адресат, актуалізований в інтеракційних частинах прозового тексту; детально розглянуто типи внутрішнього адресата, представленого в наративних сегментах прозового тексту.

Ключові слова: зовнішній адресат, внутрішній адресат, типологія внутрішнього адресата, наратив, комунікативний акт.

У сучасному мовознавстві вчені виділяють два основних типи адресата в художньому тексті: зовнішній (читач) та внутрішній (персонаж, до якого спрямоване мовлення іншого персонажа). Встановлення типології внутрішнього адресата – актуальна, багатоаспектна проблема, тісно пов'язана, на нашу думку, із необхідністю врахування неоднорідності комунікативної організації різних типів художніх текстів, відмінних за родовими особливостями (епічних, ліричних, драматургічних).

Зауважимо: у лінгвістиці розгляд таксономії внутрішнього адресата здійснювався фрагментарно. Так, мовознавці, зосереджуючи свою увагу лише на окремих аспектах проблеми, пов'язаної із встановленням типології внутрішнього адресата, вивчали його односторонньо:

- тільки у поетичній площині [Безкровна 1998];
- як об'єкт оцінки [Федотова 1987];
- у контексті аналізу когнітивних моделей поетичних і прозових текстів [Бутакова 2001];

Відсутність комплексного розгляду внутрішнього адресата, неврахування специфіки його актуалізації у різних типах художніх текстів призвело до виникнення у мовознавстві окремих лакун, однією з яких є встановлення типології внутрішнього адресата у прозі.

Мета статті – розглянути типи внутрішнього адресата, закованого в структурі прозового тексту.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) розкрити різноаспектні підходи до вивчення питання «типологія адресата в художньому тексті»
- 2) проаналізувати типи внутрішнього адресата, представленого в прозовому тексті, зокрема в його наративній частині.

Вперше встановлення таксономії адресата здійснено Г. Г. Почепцовим, однак предметом розгляду дослідника був не художній текст. На основі аналізу комунікативних взаємодій вчений виділив такі типи адресата:

- власне адресат;
- квазіадресат;
- адресат-ретранслятор;
- непрямий адресат;
- співадресат

Так, на думку Г. Г. Почепцова, власне адресат – це «особа або група осіб, якій/яким адресоване висловлювання, що йде від мовця» [Почепцов 1986: 11], квазіадресат – псевдоспіврозмовник, нездатний до реценції та інтерпретації повідомлення (насамперед неістота). Адресат-ретранслятор виступає проміжною ланкою між кодувальником і особою, якій призначене повідомлення. Комунікативне завдання ретрансляції, на думку дослідника, полягає у передачі інформації через посередника в умовах, коли безпосередня інтеракція неможлива (дистантність співрозмовника або соціальна неприйнятність і недоцільність спілкування із ним) [Почепцов 1986]. Непрямий адресат – це слухач, на якого ілюктивна мета адресанта спрямована імпліцитно. Співадресатам «притаманний у комунікативному плані тотожний статус» [Почепцов 1986: 16], бо вони є об'єктами однієї спільної інтенції кодувальника.

Із проблемою встановлення таксономії того, кому адресується повідомлення, тісно пов'язане дослідження А. А. Холодовича «Про типологію мовлення» [Холодович 1979]. На основі вивчення особливостей взаємодії адресанта і адресата вчений делімітує п'ять ознак ідентифікації комунікативного акту: засіб вираження, комунікативність, орієнтованість, квантифікативність, контактність. Важливим у вказаному дослідженні є ґрунтовний аналіз репрезентацій адресата, який може бути присутнім, відсутнім; безпосереднім, опосередкованим; контактним, дистантним; актуалізуватися у монолозі чи діалозі; різнитися кількістю [Холодович 1979].

Вперше детальну типологію внутрішнього адресата на матеріалі художнього тексту (поетичного) здійснила І. О. Безкровна [Безкровна 1998]. Дослідниця виділила такі види адресата: адресат, тотожний адресантові; безпосередній адресат; метонімічний адресат; зовнішній адресат на позиції внутрішнього.

Проблема встановлення типології того, кому адресується повідомлення, частково розглядалась у результаті вивчення комунікативно-функціональних і семантичних особливостей речень оцінного типу у сучасній англійській мові [Федотова 1987]. Так, О. І. Федотова, досліджуючи адресата, аналізує такі його маніфестації: експліцитний (прямий, непрямий), імпліцитний (включений, виключений, включений непрямий).

Однак з огляду на особливості прозового тексту, що характеризується наявністю оповідної частини й інтеракційної, вирізняється тяжінням до комунікації в системі «Я – ВІН» [Лотман 1996], проектує ускладнення внутрішньої комунікативної структури (оповідач – читач, персонаж – читач, персонаж – персонаж) [Гришина 1988: 91], відзначається підпорядкованістю діалогу авторській оповіді [Зоненшвили 1980], класифікація внутрішнього адресата у вказаному типі тексту вимагає окремого розгляду.

В основу дослідження таксономії внутрішнього адресата ми кладемо типологію адресатів Г. Г. Почепцова та І. О. Безкровної, доповнюючи їх.

Виділяємо такі типи внутрішнього адресата у прозовому тексті:

- а) адресат, актуалізований у наративі;
- б) адресат, актуалізований в інтеракційній частині.

На думку окремих дослідників, зокрема О. В. Падучевої, “у наративі в його основному, описовому, корпусі внутрішній адресат у нормі відсутній...” [Падучева 1996: 209]. Однак, як показують результати дослідження, внутрішній адресат може актуалізуватися не лише у діалозі (полілозі, монолозі) прозового тексту. Хоча внутрішній адресат, репрезентований у наративі, і відрізняється від того, кому адресоване мовлення, в інтеракційних сегментах, все ж не можна констатувати факт відсутності актів адресації у так званому описовому корпусі художньо-образної площини. Незважаючи на те, що оповідь завжди подається крізь призму гомо-або гетеродієгетичного наратора, у ній теж простежуються внутрішньоадресатні міти. Так, репрезентація внутрішнього адресата у наративі уможлиблюється внаслідок:

- повного розщеплення суб’єкта нарації на оповідача і персонажа чи розповідача і персонажа.

Наприклад:

Коли він необережно запитав її: будемо спати? Вона перелякано замотала головою, а потім почала перестелятися на верхній полиці [Кононенко 2001: 27].

- внаслідок неповного розщеплення суб’єкта нарації на оповідача і персонажа. Наприклад:

*Мирон розуміюче захитав головою: авжеж, дружина вимагає від свого професора дотримуватися настанов лікаря. Але, **любий докторе**, педантичний нагляд Вашої жінки завдає хворому серцю куди більше шкоди, як кілька грамів кофеїну та коньяку* [Криштопа 2002: 29].

- внаслідок злиття суб’єкта нарації (оповідача і персонажа, розповідача і персонажа). Наприклад:

*Пономаренко довго не торочив, а сказав, що “**буде найдоцільніше, коли приступимо до конкретних дій**”* [Загребельний 1987: 128].

На рівні лінгвістичного зрізу названі три типи вияву внутрішнього адресата ретранслюються через пряму мову (у першому випадку), невласне пряму мову (у другому випадку), непряму мову (в останньому прикладі). Відносно найтісніший з усіх представлених зв’язок оповідача і персонажа (у третьому сегменті) не нівелює, на нашу думку, внутрішньоадресатну маніфестацію. Ми підтримуємо погляд С. М. Мезеніна, який вважає: “Непряме мовлення являє собою синтаксичну форму приєднання мовлення персонажа до мовлення автора. Злиття при цьому відбувається лише у плані вираження: “роль” (тобто зміст висловлювання) автора, з одного боку, і “роль” персонажа, з іншого, залишаються чітко розділеними” [Мезенін 1990: 104].

Внутрішнього адресата, актуалізованого у наративі, на нашу думку, слід означити як “умовний”, оскільки в оповідній частині тексту він не має *реактивного* потенціалу. Однак у сучасній прозі, яка тяжіє до посилення діалогу, різкого падіння авторського коментаря [Лагутин 1991], освоює нові форми художнього відображення об’єктивної дійсності, ламає стереотипи читача [Ильин 1989], чітко простежується тенденція до актуалізації внутрішнього адресата в оказіональній позиції. Так, внаслідок розщеплення суб’єкта нарації на оповідача/розповідача, персонажа-адресанта та персонажа-адресата створюється ефект інтеракції. Порівняймо:

Батьки Волина сміялися і було навіть лаяли стару: “Що ти таке кажеш, бабо ? Дивись, ще наврочиш !” Баба відказувала: “Я віщую лиш те, що зірки пророчать, що написано у книзі життя !..” [Покальчук 2002: 6].

Представлений “діалог” можна вважати проміжною ланкою між оповідною і неоповідною частинами прозового тексту. Однак, якщо інтеракційні сегменти у позанаративному просторі зберігають ілюзію реальності, “відірваності” від наратора, самостійності щодо того, хто веде розповідь/оповідь, то вказаний відрізок тексту репрезентує відносно тісний зв’язок із суб’єктом нарації.

Розглянемо ще:

*Навпроти Ференца поставила свої тарілки методистка у сірому лапсердачку й побажала фотографові **смачного**. Ференц чемно побажав **навзаєм** і подивився на неї* [Єшкілев 2002: 6].

За допомогою паралінгвістичного (графічного) актуалізатора у сегменті створюється ілюзія діалогу, внаслідок чого внутрішній адресат репрезентується в оказіональній, невластивій для наративу позиції. Ефект кодування і декодування, креатизований автором, у постмодерному дискурсі є одним із засобів представлення “підтримки процесу комунікації” [Ильин 1989: 206].

Однак включеним у структуру оповідного тексту може бути не лише формальний внутрішній адресат (персонаж), але й зовнішній адресат (читач).

Зовнішній адресат на позиції внутрішнього вже був об’єктом розгляду у лінгвістиці, проте досліджувався виключно на матеріалі аналізу текстів поезії [Безкровна 1998]. У прозовому тексті, на нашу думку, можна виділити такі репрезентації вказаного адресата:

- а) зовнішній адресат на позиції внутрішнього з повним виділенням референтної ознаки.

Наприклад:

Любий мій читачу, це ж Карків щоденник (для того: розкрити природу тина), і тільки зрідка проривався я [Хвильовий 1990: 154].

До вказаної групи адресатів належать усі читачі, незалежно від їх персонально-ідентифікаційних характеристик;

б) зовнішній адресат на позиції внутрішнього з частковим виділенням референтної ознаки.

Наприклад:

Записуйте, невігласи. Життя людині дається один раз, і прожити його треба так, аби не зіпсувати майбутнє одним-єдиним сніданком [Винничук 2003: 62].

До цієї групи аналізованого внутрішнього антропоцентра входять не усі читачі, а тільки ті, що певним чином марковані наратором. У наведеному прикладі – невігласи.

Аналіз комунікативної організації наративу дає підстави виділити ще один тип внутрішньої адресації. Так, в оповідній частині прозового тексту актуалізується й узагальнено-особовий адресат. Наприклад:

Тепер він міг знати напевне, чого від нього хочуть, і несподівано для себе теж став відвертішим з нею – немов спрацював якийсь неписаний закон взаємності стосунків: що б ти не робив, воно повернеться до тебе, не обов'язково так, як очікуєш, але повернеться [Криштопа 2002: 41].

Делімітація вказаного типу адресата, детермінована виділенням у сучасному мовознавстві так званого узагальнено-особового використання 2-ої особи [Винокур 1990: 124], у семантику якої, на думку О. В. Падучевої, входить компонент “я хочу, щоб ти став на моє місце і уявив собі, що все, що я говорю про себе, відбувається начебто з тобою” [Падучева 1996: 212].

У представленому сегменті аналізоване “ти” вміщує вказівку і на внутрішнього автоадресата (персонажа) і маркує “вихід” на зовнішнього адресата (читача). Порівняймо ще:

Та настає в житті людини час, коли вона замислюється й над речами, здавалося, найпростішими, і ось уже ти питаєш себе, чому ти Іван або Петро, і щоб це мало означати, і шукаєш у минулому своїх славних попередників, чи то щоб прилучитися до них якимось чином, а чи для здивування або й для жалю [Загребельний 1987: 77].

Узагальнено-особовий адресат синкретизує внутрішню і зовнішню адресацію через специфічну форму використання 2-ої особи, яка репрезентує персонажа і читача в одному художньо-текстовому континуумі.

Таким чином, у наративі виділяємо такі типи внутрішнього адресата:

– *формальний внутрішній адресат*, активізація якого у прозі зумовлена повним або неповним “розщепленням” суб’єкта нарації на оповідача/розповідача та персонажа-комуніканта; злиттям суб’єкта нарації (оповідача/розповідача) із персонажем-комунікантом;

– *оказіональний внутрішній адресат* (включений в умовну інтеракцію) – репрезентується у тексті внаслідок структурно-семантичного поділу суб’єкта нарації на оповідача/розповідача, персонажа-адресанта та персонажа-адресата;

– *зовнішній адресат на позиції внутрішнього* з повним або частковим виділенням референтної ознаки (адресат-читач проєктується у художньому тексті як образ внутрішнього адресата);

– *узагальнено – особовий адресат*, що синкретизує зовнішню і внутрішню адресацію через специфічну (узагальнено-особову) форму використання 2-ої особи.

Незважаючи на маркери внутрішньоадресатної актуалізації у наративі, специфічною сферою «побутування» внутрішнього адресата є інтеракційні сегменти художнього тексту, які найповнішою мірою дозволяють розкрити природу адресата і встановити його типологію. У міжперсональних інтеракціях репрезентується реактивний, інтерпретаційний, креативний потенціал внутрішнього адресата. Внутрішній адресат у діалозі, полілозі функціонує насамперед як детермінант мовленнєвих дій адресанта. Через те перспективою подальших досліджень є встановлення типології внутрішнього адресата в інтеракційних сегментах прозового тексту.

Література

- Безкровна 1998: Безкровна, І.О. Поетичний текст як комунікативний акт: типи адресатів [Текст] / І. О. Безкровна // Мовознавство. – № 4–5. – 1998. – С. 67–72.
- Бутакова 2001: Бутакова, Л.О. Авторское сознание в поэзии и прозе: когнитивное моделирование [Текст] / Л. О. Бутакова. – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 2001.–283с.
- Винничук 2003: Винничук, Ю. Груші в тісті [Текст] / Ю. Винничук // Четвер. – 2003. – № 17.– С. 60–64.
- Винокур 1990: Винокур, Г.О. Филологические исследования. Лингвистика и поэтика [Текст] / Г. О. Винокур. – М. : Наука, 1990. – 452с.
- Гришина 1988: Гришина, О. Н. Уровни коммуникации и информационная структура высказывания [Текст] / О. Н. Гришина // Коммуникативные единицы языка и принципы их описания: сб. статей МГПИИЯ им. М. Тареза. – М., 1988. – Вып. 312. – С. 39–49.
- Єшкілев 2002: Єшкілев, В. Візантійська фотографія. Проза [Текст] / В. Єшкілев. – Львів : Сполом, 2002. – 128 с.
- Загребельний 1987: Загребельний, П. Неймовірні оповідання: оповідання, повість [Текст] / П. Загребельний. – К. : Рад. письменник, 1987. – 367с.
- Зоненашвили 1980: Зоненашвили, Д.С. Диалог в драме и диалог в прозе [Текст]: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Д. С. Зоненашвили. – М., 1980. – 20с.
- Ильин 1989: Ильин, И. П. Проблема речевой коммуникации в современном романе [Текст] / И. П. Ильин // Проблемы эффективности речевой коммуникации. – М. : Акад. наук СССР, 1989. – С. 187–208.

- Кононенко 2001: Кононенко, С. Імітація: роман [Текст] / С. Кононенко. – Львів : Кальварія, 2001. – 188с.
- Криштопа 2002: Криштопа О. Мистецтво склеювати черепки [Текст] / О. Криштопа. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2002. – 72с.
- Лагутин 1991: Лагутин, В. И. Проблемы анализа художественного диалога (к прагмалингвистической теории драмы) [Текст] / В. И. Лагутин. – Кишинев : Штиинца, 1991. – 98с.
- Лотман 1996: Лотман, Ю.М. Автокоммуникация: «я» и «другой» как адресаты [Текст] / Ю. М. Лотман // Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек-текст-семиосфера – история. – М.: «Языки русской культуры», 1996. – С. 23–45.
- Мезенин 1990: Мезенин, С. М. Коммуникативный акт в художественной прозе [Текст] / М. М. Мезенин // Коммуникативные аспекты значения : межвуз. сб. научных трудов. – Волгоград : Изд-во Волгогр. ун-та, 1990. – С. 99–107.
- Падучева 1996: Падучева, Е. В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива) [Текст] / Е. В. Падучева. – М. : «Языки русской культуры», 1996. – 464с.
- Покальчук 2002: Покальчук, Ю. Озерний вітер : повісті та оповідання [Текст] / Ю. Покальчук. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2002. – 232с.
- Почепцов 1986: Почепцов, Г. Г. О коммуникативной типологии адресата [Текст] / Г. Г. Почепцов // Речевые акты в лингвистике и методике. – Пятигорск : Пятигорск. гос. пед. институт иностр. языков, 1986. – С. 10–17.
- Федотова 1987: Федотова, Е. И. Коммуникативно-функциональные и семантические особенности предложений оценочного типа в современном английском языке (объект оценки – адресат) [Текст]: автореферат дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Е. И. Федотова. – К., 1987. – 24с.
- Хвильовий 1990: Хвильовий, М. Твори в 2-х томах [Текст] / М. Хвильовий. – К. : Дніпро, 1990. – Т.1. – 925с.
- Холодович 1979: Холодович, А. А. О типологии речи [Текст] / А. А. Холодович // Холодович А. А. Проблемы грамматической теории. – Л. : Наука, 1979. – С. 269–276.

Проанализированы разноаспектные подходы к изучению вопроса «типология адресата в художественном тексте»; выделены типы внутреннего адресата в прозаическом тексте: внутренний адресат, актуализированный в нарративе, и внутренний адресат, актуализированный в интеракционных сегментах прозаического текста; основательно рассмотрены типы внутреннего адресата, представленного в нарративных сегментах прозаического текста.

Ключевые слова: внешний адресат, внутренний адресат, типология внутреннего адресата, нарратив, коммуникативный акт.

Various approaches to learning the typology of the inner addressee in literary text are analysed; the types of the inner addressee in prose text such as an inner addressee which is actualized in a narrative and an inner addressee in interactive segments of prose texts are distinguished; the types of the inner addressee in narrative segment of literary text are described in detail.

Keywords: external addressee, inner addressee, typology of inner addressee, narrative, communicative act.

Надійшла до редакції 17 вересня 2010 року.

Любомира Гнатюк

ББК 81.2 Ук – 7
УДК 811.161.2'371

ПРАГМАТИЧНІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛІКАТУРИ ІРОНІЇ

У статті розглянуто іронію як прагматичний та функціонально-комунікативний мовленнєвий феномен в міжособистісному спілкуванні. Окреслюються прагматичні й функціонально-комунікативні особливості імплікатури іронічних висловлень, розмежовується іронія-ефект як лінгвістичне явище та іронія як стилістичний натяк.

Ключові слова: іронія, прагматична імплікатура, пресупозиції, сарказм, кепкування.

Мовленнєвий акт *натяку* в багатьох випадках здатний попереджувати конфлікт, залишаючи слухачеві вибирати, як далі розвивати розмову, і тому мовець інколи застосовує висловлення, маючи на увазі те, що звучить у реченні, і разом з тим ілюкцію з іншим пропозиційним змістом. Істотним є також розуміння умов, за яких висловлення було б об'єктивно правдивим у дослівному розумінні чи фальшивим.

Невизначеність, двоїстість сприйняття дуже притаманні природі іронії, адже вона саме для того й